

De beschildering van de Sint Servaas

EEN ARCHITECTONISCHE BESCHOUWING

DOOR IR. K. J. C. MERKS

De laatste jaren is in ons blad, zowel in verschillende uitvoerige artikelen als redactionele bijdragen, aandacht besteed aan de waarde van de zgn. Cuypers-uitmonstering van de in restauratie zijnde Sint Servaas te Maastricht.)*

Tesamen een pleidooi voor het behoud en herstel van het kerkgebouw, zoals het door de vorige generaties aan ons is overgeleverd.

Dit is ook het uitgangspunt van het verantwoordelijke ministerie, dat geen goedkeuring heeft gehecht aan het restauratieplan van de Stichting-Sint Servaas, voor zover het haar plannen betreft om de Cuypers-polychromie grotendeels te verwijderen op grond van door haar ingebrachte liturgische motieven.

In de genoemde artikelen worden deze motieven weerlegd door drs. B.C.M. van Hellenberg Hubar die, als actief lid van onze provinciale commissie Limburg en bestuurslid van het Cuypersgenootschap, zich voor het behoud van deze uitmonstering inzet.

Dat binnen de kring van Heemschut de waarde van Cuypers' ingrijpende restauratie van de Sint Servaas in de vorige eeuw verschillend beoordeeld wordt, bewijst dit artikel.

Ir. K.J.C. Merks, technisch adviseur van diezelfde provinciale Heemschutcommissie komt tot de slotsom dat de polychromie van Cuypers de architectuur van het kerkgebouw schaadt.

**) Ondermeer maartnr. 1983 pp 40 t/m 43; sept. nr. 1983 pp 128 t/m 131 en maartnr. 1983 pp 39-40.*

DE OPBOUW VAN DE SINT SERVAAS (voor zover die van belang is voor de beschrijving van de beschildering).

Het kerkinterieur bestaat uit (zie fig. 1) een Westbouw (A), een middenschip (B), zijschepen (C), zijkapellen (D), een transept (E) en een koortravee (F) met absis (G).

Voor een Nederlandse kerk is dit, de Westbouw buiten beschouwing gelaten, een normale opzet. Toch vertoont het totale kerkgebouw geen optimale harmonie en dat komt omdat de delen niet in dezelfde tijd en ook niet in dezelfde stijl gebouwd zijn.

De diverse onderdelen zijn in zichzelf verschillend geproportioneerd, d.w.z. dat per onderdeel van het gebouw de verhoudingen tussen hoogte, breedte en dikte van muurvlakken, hoogte en dikte van kolommen, hoogte en breedte en dikte van tussenruimten etc. niet hetzelfde zijn of op zich niet op elkaar zijn afgestemd. Sommige onderdelen maken een zwaardere of loggere indruk dan andere.

Van het westen uit is de opbouw als volgt:

westbouw

De ruimte van de Westbouw wordt gevormd door drie galerijen (fig. 1, a) die een binnenruimte insluiten. De oostzijde is open en is voorzien van een boog (fig. 1, b). De galerijen zijn in de hoogte in tweeën gedeeld, hebben dus een verdieping. Ten opzichte van de andere onderdelen van de kerk is de Westbouw hierdoor klein van schaal.

middenschip en zijbeuken

Het middenschip (fig. 1, B) moet gezien worden als gevormd tussen twee galerijen (fig. 1, C). De achtermuren van deze galerijen, dus de zijmuren van de kerk, zijn over brede gedeelten doorbroken om de zijkapellen (fig. 1, D) toegankelijk te maken. De voorzijden van de galerijen bestaan uit een rij kolommen (fig. 2, A) met opgaand muurwerk (fig. 2, B) waarin bogen zijn uitgesneden. De hoogte van de galerij wordt op deze voormuur gemarkeerd door een horizontale lijst (fig. 2, C) zodat de hoogte van de achterwand in het middenschip goed waarneembaar is.

zijkapellen

Dit is een serie op zichzelf staande ruimten, in gotische stijl opgetrokken en in één bouwperiode voltooid (fig. 1, D). Hierdoor zijn wanden, gewelf, ramen en ingangen harmonisch op elkaar afgestemd. De gewelven hebben graten en de wanden schalken, zodat de schaal tot op kleine onderdelen is doorgedetailleerd. Dit komt enigszins overeen met de Westbouw. Door hun ligging worden de kapellen niet bij de compositie van het interieur betrokken.

Van het oosten uit wordt de kerk gevormd door de absis en de koortravee:

absis

Een zware, gebogen, ongelede muur met een halfrond gewelf erop (fig. 1, G) maakt

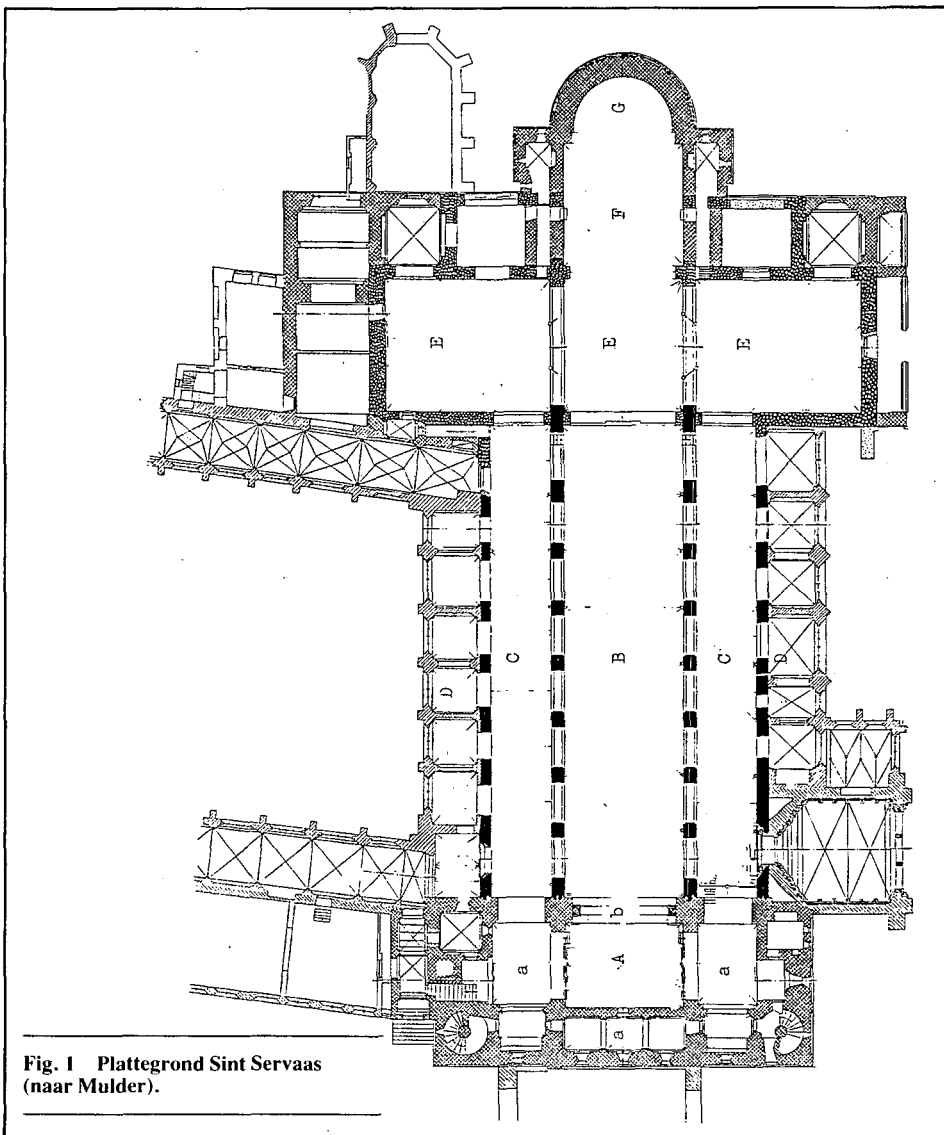

Fig. 1 Plattegrond Sint Servaas (naar Mulder).

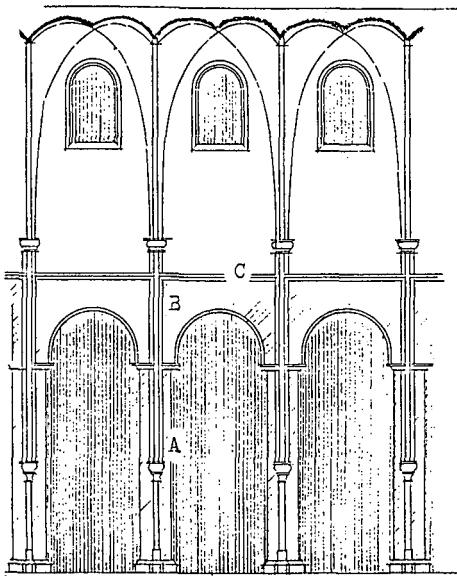

Fig. 2 Aanzicht van de binnenwand van het middenschip, zonder beschilderingen.

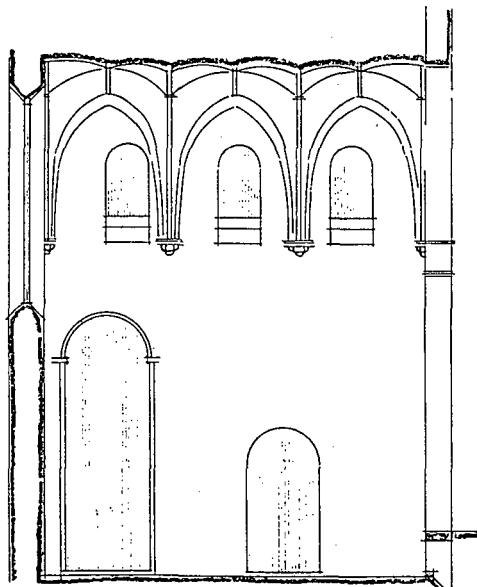

Fig. 3 Noord-oostwand van het transept, zonder beschildering.

de indruk van een nis met daarin relatief kleine ramen. Aan de westzijde daarvan is een *koortravee* (F) gebouwd die er architectonisch volledig mee samenhangt, maar deze proporties worden in de rest van de kerk niet teruggevonden.

transept

Tussen het beschreven westelijk deel en het zojuist genoemde oostelijke gedeelte blijft een ruimte over, *het transept* fig. 1, E). Deze ruimte lijkt min of meer vanzelf ontstaan te zijn en maakt, in tegenstelling tot de andere binnenruimten, een holle of lege indruk. De openingen naar de aangrenzende ruimten worden niet vanuit het transept maar vanuit de aangrenzende bijruimten bepaald, waardoor ze, vanuit het transept gezien, nogal willekeurig geplaatst zijn. Ook de bovenramen in het transept stroken niet met bij voorbeeld de gewelfindeling. (fig. 3).

Fig. 4 Aanzicht westbouw vanuit het middenschip, zonder beschilderingen.

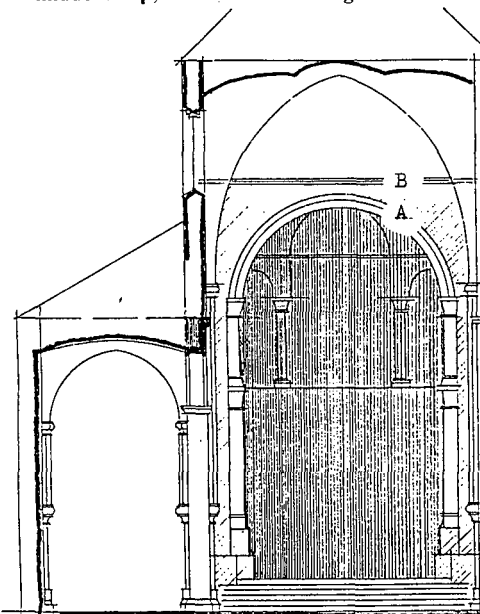
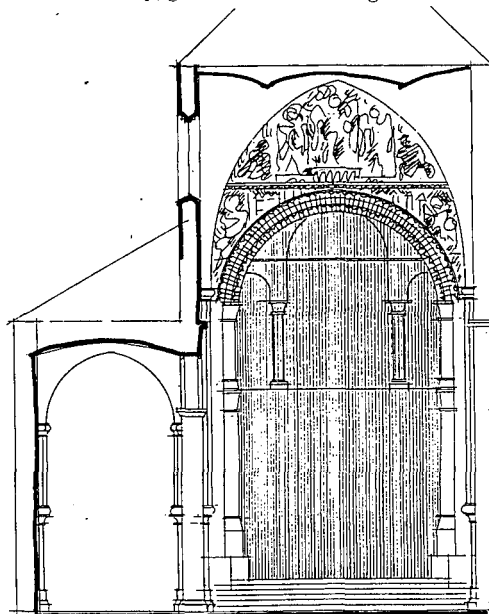

Fig. 5 Aanzicht van de westbouw vanuit het middenschip, getooid met schilderingen.

die in de vijftiger jaren wit geschilderd zijn, weer enigszins op kleur gebracht.

Weer een duidelijke stap verder is het aanbrengen van verdelingen op de bouwkundige onderdelen, bijvoorbeeld een gedeelte van een wand donker en een ander gedeelte licht. Er ontstaat dan een extra compositie-aspect, hetwelk de architect niet heeft voorzien. Figuratieve beschilderingen bewerkstelligen vaak dat het beschilderd vlak als wand wegvalt. Oppervlakken met streepjes of blokjes beschilderd, zoals in de Sint Servaas veelvuldig voorkomen, verliezen hun 'massiviteit'.

Met een dergelijke werkwijze komt de schilder in de gevarenzone. Hij is in staat het architectonisch concept te wijzigen en de idee van de architect te door kruisen.

Als een gebouw niet wordt witgeschilderd, maar op enigerlei andere wijze gekleurd betekent elke beschildering een aanvulling of een wijziging van de architectuur. In de praktijk is een groot aantal resultaten mogelijk: van een gelukkig complementeren van een onevenwichtig gebouw, tot een totaal verstoren van sublieme architectuur.

BESCHILDERING

Inleiding

Het schilderen van een ruimte is een zaak, die, oppervlakkig gesproken, op diverse manieren kan worden aangepakt. Wordt de ruimte egaal in een kleur geschilderd, bijvoorbeeld gebroken wit, dan wordt de architectonische en plastische samenhang ongefalteerd getoond. Hoewel het tegenwoordig veel voorkomt, blijft het een typische keuze en doet het wat laboratoriummachtig aan.

Een stap verder is, plastisch te onderscheiden bouwkundige onderdelen in dezelfde kleur, maar iets donkerder of iets warmer van tint te schilderen, waardoor de reliëfs in wanden en kolommen, of wanden en nissen iets duidelijker worden aangezet. Op het ogenblik worden veel neogotische kerken

DE TOEGEPASTE SCHILDERWIJZEN IN DE SINT SERVAAS EN DE BEZWAREN HIERTEGEN

Bezien we, parallel aan de bij dit artikel gevoegde beschrijving van de bouwkundige compositie van de kerk, de wijze waarop het interieur is beschilderd, dan moeten we weer beginnen met de *Westbouw*.

Dit onderdeel van de kerk is door de beschildering niet veranderd, omdat de kleuren en de belijningen steeds binnen de bestaande architectonische vormen blijven. Van sommige kolommetjes kan gezegd worden dat ze erg kleurrijk zijn, maar die kleurenrijkdom is gehecht op een beeldhouwkunstig onrustige ondergrond en wijzigt de architectuur feitelijk niet. De Westbouw is door een boog (A) verbonden met het middenschip (fig. 4). Boven die boog bevindt zich een lijst (B), ter hoogte van de vloer van de boven in de Westbouw gelegen Keizerzaal. Het boven de boog gelegen muurvlak C heeft architectonisch een andere betekenis dan de boog zelf. De boog met het muurwerk tot aan de lijst moet massief aanwezig zijn. Hierdoor is de Westbouw vanuit het middenschip herkenbaar. Deze constructie moet dus visueel duidelijk aanwezig blijven. Het boven de lijst gelegen deel zou kunnen wegvallen. Hier zouden zelfs openingen naar de Keizerzaal mogelijk zijn.

De manier waarop de boog en het erboven gelegen muurvlak figuratief beschilderd zijn, doet de massiviteit van de boog echter teniet. Hierdoor wordt de aansluiting zeer onduidelijk, hetgeen niet zonder opzet is gebeurd. Door deze ingreep sluit de Westbouw namelijk minder slecht aan bij het schilder kunstig ook gedeformeerde middenschip (fig. 5 en 8).

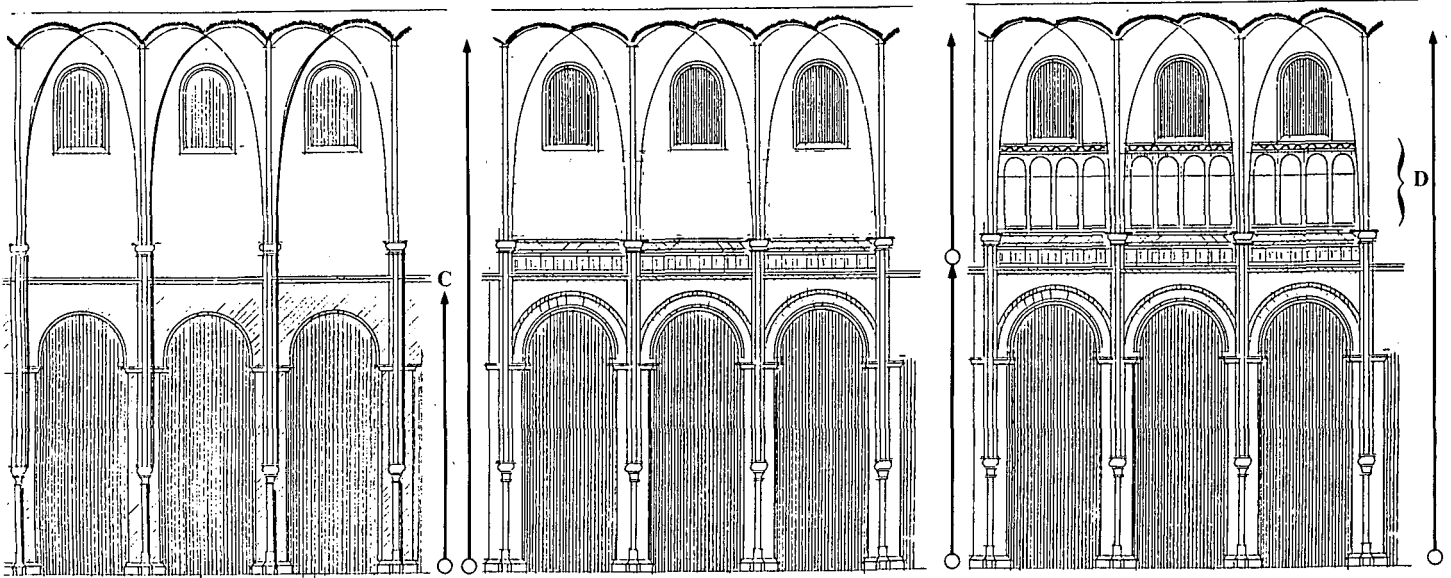

Fig. 6 Fig. 7 Fig. 8 Aanzichten van de binnenwand van het middenschip, in diverse stadia van beschildering.

Dit *middenschip* is het meest nadrukkelijk beschilderde gedeelte van het kerkgebouw. Stelt men zich dit onbeschilderd voor, dan blijkt het vertikaal uit twee delen te bestaan die elkaar overlappen. De pijlers met de bogen en daar overheen de schalken met de gewelven (fig. 6).

Daar de pijlers met de bogen duidelijk een eigen hoogte hebben, worden hierdoor ook de zijbeuken bij het interieur betrokken. Dit gebeurt op dezelfde wijze en in dezelfde verhoudingen als bij de beschreven aansluiting van de Westbouw. Het boven lijst C gelegen muurgedeelte heeft ook hier geen architectonische functie. De compositie wordt voltooid door de schalken en de gewelven, die samen een lichte paraplu boven het middenschip vormen.

Deze architectonische opzet, die het grondthema – het wezen – van de Sint Servaas vormt, wordt door de Cuypersbeschildering teniet gedaan. Hierdoor ontstond een geheel andere kerk.

Door boven de lijst C een brede band aan te brengen, waarin de kapitelen van de schalken worden opgenomen, verdwijnt die overlappende tweedeling en komen de twee delen op elkaar te staan (fig. 7). Om de kerk het rijzige aspect te geven, hetwelk aan het einde van de vorige eeuw zo gewaardeerd werd, is op de lijst nog een triforium (D) geschilderd, waardoor de waarneembare hoogte van het benedengedeelte toeneemt en van het bovengedeelte nagenoeg verdwijnt. In het middenschip wordt hierdoor slechts één hoogte ervaren (fig. 8). Het gevolg hiervan is dat de relatie met de zijbeuken verloren is gegaan en de kerk nu een smalle en hoge indruk maakt.

Slechts het genoemde 'noodverband' met de Westbouw blijft bestaan.

De *absis* en de *koortravee* hebben op het ogenblik alleen een schildering in de concha (schelpvormige overkluizing), respectievelijk op het gewelf. In de hier verwijderde Cuypersuitmontering volgde de beschildering de architectuur, zonder er nieuwe elementen er aan toe te voegen. Deze nu reeds gerestaureerde schilderingen zijn wat plaats

en afmetingen betreft goed.

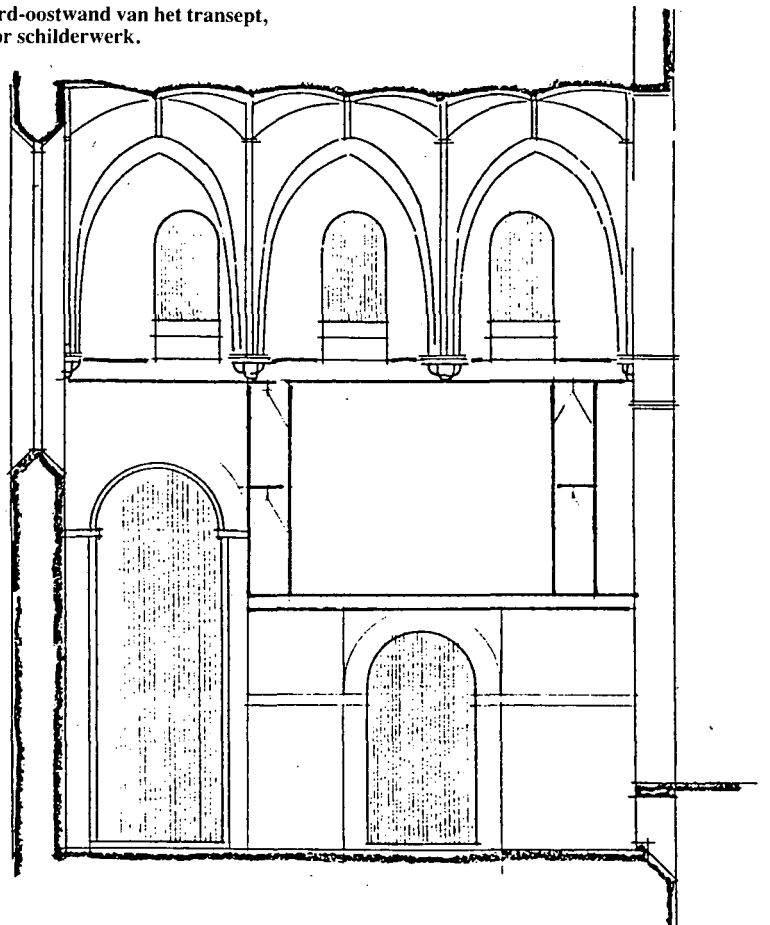
Als laatste blijft over het *transept*.

Zoals hiervoor uiteen gezet, heeft deze ruimte nauwelijks vorm van zichzelf en zou een 'eigenwijze' beschildering, waardoor de ruimte wat meer structuur krijgt, op zijn plaats zijn. Is de ruimte van zichzelf al leeg, de manier waarop de wanden beschilderd zijn maakt deze bovendien onevenwichtig. De oostwand is namelijk in zijn geheel beschilderd (zie fig. 9) en functioneert duidelijk als de blikvanger voor de kerkbezoekers. Er zijn twee grote 'schilderijen' in aangebracht op de manier, zoals vroeger leerzame platen vóór in het schoollokaal hingen, terwijl de andere wanden slechts

voorzien zijn van horizontale banden.

De plaatsen waarop de versieringen of de verdelingen zijn aangebracht zijn echter ongelukkig gekozen. De 'schilderijen' hangen midden boven de ingangen naar kleine kapelletjes. Ingangen die, zoals reeds beschreven, vanuit de kapelletjes zijn bepaald, maar daardoor willekeurig in het transept uitkomen. Hierdoor zijn de schilderijen zelf ook op een willekeurige plaats terecht gekomen. Op de andere wanden zijn de horizontale banden ook willekeurig aangebracht. Aanzetten van het gewelf, kraagstenen van bogen, afzaten van vensters en bovenkanten van in de ruimte geplaatste grafmonumenten zijn bij voorbeeld als uitgangspunten gekozen.

Fig. 9 Noord-oostwand van het transept, verdeeld door schilderwerk.

VOORSTEL TOT BESLUIT

Aan de restauratie van een gebouw ligt de bedoeling ten grondslag om de kwaliteit van het gebouw opnieuw en optimaal te laten spreken. Het moet dan ook onontkoombaar geacht worden dat de gelegenheid die zich nu voordoet gebruikt wordt voor het totale herstel van de originele schoonheid van dit kerkinterieur. Het enige wat daartoe nodig is, is het verwijderen van de storende en ontregelende beschilderingen.

Het opnieuw beschilderen hoeft na deze analyse geen grote problemen meer op te leveren. De beschilderingen in de *concha* en boven het *priesterkoor* kunnen gehandhaafd blijven. Dit impliceert dat voor het kleurengamma een uitgangspunt is geaccepteerd.

In de *Westbouw* kan de beschildering ook gehandhaafd blijven. De kleuren zullen dan wel op het geheel afgestemd moeten worden.

In het *schip* kan in principe alle schilderwerk vervallen. Hierdoor krijgt het interieur zijn oorspronkelijke allure en harmonie weer terug. De kolommen met de erboven liggende bogen tot aan de lijst krijgen b.v. een egale kleur. De vakken daarboven, waarin de ramen geplaatst zijn, kunnen bijna wit blijven. De schalken en de gewelfribben worden kleurig, overeenkomstig het schilderwerk in de *Westbouw*. Het spreekt vanzelf dat de zijbeuken met de daarin aangebrachte gewelven, op dezelfde manier behandeld worden als het middenschip.

Om de architectuur van de totale kerk tot zijn recht te laten komen zal nu de meeste aandacht aan het tot nu toe verwaarloosde *transept* besteed moeten worden. In de vlakverdelingen op de wanden zal het nodige van het middenschip en de *Westbouw* overgenomen moeten worden. Een enigszins jammerlijk feit is dat de bestaande schilderingen op de oostwand zullen moeten vervallen. Zoals opgemerkt staan ze niet op de goede plaats en bovendien zijn ze in een kleurstelling die onverenigbaar lijkt met de kleuren van de *concha* en het gewelf, die als uitgangspunt dienen.

Als de nieuwe beschilderingen weinig figuratief en weinig contrastrijk worden uitgevoerd dan ontstaan er grote mogelijkheden voor nieuwe glas-in-lood ramen, waarin dan de iconografie en de moderne Limburgse glasschilderkunst een goede kans kunnen krijgen.